



78. Вольцева В. *Перемога ленінсько-сталінського плану колективізації на Україні*. – К.: Держполітвидав України, 1944.
79. *Двадцать пять лет исторической науки в СРСР*. – М.: Изд-во АН СССР, 1942.
80. Шарова Л.Н. *Великий перелом в сельском хозяйстве // Вопросы истории*. – 1949. – № 5.
81. Соколов Т. *Организационно-хозяйственное укрепление колхозов*. – М., 1948.
82. Трапезников С. *Борьба партии большевиков за коллективизацию сельского хозяйства в годы первой сталинской пятилетки*. – М., 1951.
83. Смирнов М.С. *Борьба партии Ленина-Сталина за подготовку массового колхозного движения*. – М., 1952.
84. Овсянников Г.М. *Московские большевики в борьбе за коллективизацию сельского хозяйства (1930 – 1934)*. – М., 1949.
85. Абрамов Б.Н. *Партия большевиков – организатор борьбы за ликвидацию кулачества как класса*. – М., 1952.
86. Протопов А.Х. *Год великого перелома в колхозном строительстве на Харьковщине // Ученые записки Харьковского государственного университета*. – 1955. – Т. 62.
87. Чмыга А.Ф. *Год великого перелома в колхозном строительстве на Украине // Вестник Московского университета*. – 1952. – № 2. – Т. 4.
88. Богомолова К.А. *Из истории борьбы нашей партии за организационное укрепление колхозов*. – Сталинград, 1954.
89. Бурджалов Э.Н. *СССР в период борьбы за коллективизацию сельского хозяйства (1930 – 1934)*. – М., 1950.
90. Басюк Т.Л. *МТС – решающая сила в развитии колхозного производства*. – М., 1954.
91. Генкина Э.Б. *СССР в период борьбы за коллективизацию сельского хозяйства (1930 – 1939)*. – М., 1952.
92. Шарова П.Н. *Коллективизация и создание социалистических производственных отношений в деревне // Исторические записки*. – 1954. – № 48.
93. Булатов И.Г. *Контрактация и ее роль в подготовке сплошной коллективизации // Вопросы истории*. – 1954. – № 4.
94. Зайцев В. *Политика партии большевиков по отношению к крестьянству в период установления и упрочения советской власти*. – М., 1953.
95. Черкасов И. *Совхозы и их роль в социалистическом сельском хозяйстве*. – М., 1952.
96. Коцур В.П., Коцур А.П. *Историкография истории Украины: Курс лекций*. – Чернівці, 1999. – 519 с.
97. Ноффе С.Н. *Борьба коммунистической партии за коллективизацию в сельском хозяйстве (1928 – 1934 гг.): на материалах Черниговской области: Автореф. дис. канд. ист. наук*. – К., 1953.
98. Михайловский И.Н. *Борьба КПСС за подготовку условий сплошной коллективизации сельского хозяйства СССР (по материалах УССР, 1928 – 1929 гг.): Автореф. дис... канд. ист. наук*. – Львов, 1955.
99. Хомич П.А. *Коммунистическая партия Украины в борьбе за коллективизацию сельского хозяйства (1927 – 1934 гг.): на материалах Винницкого, Камянец-Подольского, Могилев-Подольского и Тульчинского округов: Автореф. дис... канд. ист. наук*. – К., 1955.
100. Краев М.А. *Победа колхозного строя в СССР*. – М., 1954.

С.А. Міняйло

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ ДОВОЄННОМУ СЕЛІ: ІСТОРІОГРАФІЯ 30–40-х рр. ХХ ст.

Аграрна історія України – невід’ємна складова всієї української минувшини. Її вивчення за сучасних умов є важливим та актуальним з огляду хоча б на ту роль, яку відіграло селянство в українській історії. Серед різних аспектів, що потребують аналізу, не останнє місце належить податковій політиці радянської влади в українському радгоспно-колгоспному селі у 1930-х роках. Так, перспективним напрямом, на наш погляд, є дослідження радянської історіографії 30–40-х рр. ХХ ст., зокрема тих праць, що присвячені висвітленню означеної проблеми. Науковий інтерес до окресленої теми зумовлений також відсутністю робіт, у яких би з’ясувалися ці питання. З огляду на це автор статті ставить за мету дослідити радянську історіографію 1930–40-х рр., присвячену податковій політиці більшовиків в українському радгоспно-колгоспному селі. Об’єкт вивчення – податкова політика більшовиків в українському радгоспно-колгоспному селі у 1930–1940 рр., предмет – стан наукового вивчення проблеми істориками у 30–40-х роках ХХ ст.

Особливістю історіографії 1930–1940-х рр. є те, що праці цього часу мали агітаційно-пропагандистський характер. Здебільшого це були методичні поради для фінпрацівників (районних та сільських), а також для широкого загалу читачів (тобто, власне платників податків). Серед досліджень податкової політики радянської влади в українському радгоспно-колгоспному селі відзначаються роботи О. Горбенка [1], А. Криштопенка [2], І. Борисенка [3], В. Горецького [4], Й. Рудника [5], В. Копейчикова [6], О. Кушніра [7] та ін.

Проблема диференціації сільського населення відразу після запровадження податкової реформи стала об’єктом наукових пошуків О. Горбенка [1]. Дослідник зауважував, що, відповідно до завдань соціалістичної перебудови, населення поділяється на чотири групи оподаткування: колгоспи, колгоспники, господарства селян-одноосібників, господарства куркулів. О. Горбенко наголошував на співпраці села із владою, що в основному виявлялось у лояльній політиці “заохочення” селян до вступу в колективні господарства шляхом надання пільг. Із-поміж інших дослідників О. Горбенко чи не перший зробив порівняльний аналіз відмінностей в оподаткуванні сільськогосподарським податком. Одним із критеріїв якісного виконання плану вчений вважав планомірне та своєчасне розгортання масової роботи на селі [1, 8].

Проблему мобілізації коштів на селі у 30-х роках ХХ ст. детально висвітлено у праці А. Криштопенка [2]. Дослідник наголошував на важливості ролі районних та сільських рад у процесі мобілізації, зокрема зазначав, що “там, де плановим мобілізаціям приділили належну увагу, там плани виконували своєчасно й з перевищенням...” [2, 4]. У праці вибудовано схему заходів, які необхідно було, на думку історика, вжити для забезпечення виконання



фінансового плану, проведено паралель між запланованими та реальними нормами в системі мобілізації коштів. Логічним є висновок про те, що контрольні числа вилучених у селян коштів слід розподіляти на підставі “докладного вивчення економіки територіальних одиниць” [2, 4]. На жаль, як засвідчила історія, більшість думок лишалися на папері й не застосовувалися на практиці. До того ж А. Криштопенко виділив два види податків: платежі добровільного порядку та обов’язкові платежі. До перших він зарахував самооподаткування, до других – сільгосподаток, місцеві податки й збори, податок з осіб, позбавлених права бути сільвиконавцями, військовий податок, одноразовий збір на культурно-господарське будівництво. До обов’язкових виплат також належали штрафи за заборгованість або несплату податків, до добровільних платежів – самооподаткування [2, 5].

Для податкової політики 1930-х років характерним було застосування самооподаткування. “Культурно-соціальне будівництво села”, як зазначає Р. Філіпов [8, 11], неможливе без залучення додаткового капіталу. Саме на отримання додаткового капіталу й спрямовувалося самооподаткування. Учений зауважував, що самооподаткування тепер є добровільною формою виплат. Цим різновидом стягнення охоплене практично все населення, проте мають місце й окремі винятки: колгоспи й колгоспники, як основна й найголовніша опора радянської влади на селі, не потребують, щоб закон передбачав їхню участь у самооподаткуванні [8, 17]. На наш погляд, така політика “добровільності” й “рівності” серед селян під час оподаткування повністю заперечує ідею рівності, яку пропагували більшовики в період становлення радгоспно-колгоспної системи.

Вивченню податкової історії присвячено доробок С. Гоцуляка [9]. Дослідник з’ясував причини зменшення прибутковості на початку 1930-го року в приватному секторі сільського господарства. Основною, на його думку, був недорід у сільському господарстві, викликаний “не лише впливом стихійних сил, а переходом приватних індивідуальних господарств через колективізацію в усупільнений сектор...” [9, 26]. Водночас автор проаналізував контрольні цифри, заплановані для УСРР на 1930 р., і на основі цього зробив висновок, що прибуток держави (завдяки податкам) збільшився на 30,2 % порівняно з попередніми роками. Стосовно становища селянства, то очевидним стає той факт, що при плануванні фінансової політики у 1930-му році, як і в наступні роки, враховувалися лише інтереси держави, а селянство перетворилося в знаряддя, за допомогою якого легко регулювалися принципи будівництва соціалізму.

Проблема податків перебувала у сфері наукових інтересів І. Яцевського [10]. Дослідник визнавав значущість податків на селі для подальшої “соціалістичної перебудови” і вважав, що вони є головним засобом планового регулювання сільського виробництва [10, 15]. Історик наголошував на ідеї усупільнення власності селян та будівництві колгоспної системи, логічним завершенням чого стала, на його переконання, рівність усього народу. Утопічні гасла про світле майбутнє, що чекає селянство в колгоспно-радгоспному селі, були відображені, на його думку, в податковій політиці

через систему пільг, що надавалися нинішнім та майбутнім колгоспникам [10, 19]. Автор переконував читачів у необхідності подальшого реформування податкового апарату. Він пропонував “на ходу перебудувати та пристосувати до сучасних умов” усю систему оподаткування сільського господарства. З огляду на це ми бачимо, що плановою в політиці радянського уряду в період побудови радгоспно-колгоспного села була лише структура податкової системи, що ґрунтувалася на “пристосуванні”, а не на чіткій плановій реалізації завдань.

Проблемі оподаткування колективних господарств присвячено працю М. Хоріна [11], у якій висвітлено основні напрями та систему податкових стягнень із колгоспів. Автор зазначав, що норми податкових стягнень повинні визначатися не загальносоюзним, а республіканськими, крайовими та обласними виконкомами. Чільне місце у фінансовій роботі, на його думку, необхідно відвести місцевим органам влади, які мали б право змінювати встановлені норми оподаткування [11, 18]. Саме така система регулювання норм прибутковості та планового визначення завдань реально відображала бюрократизм радянського уряду, що не відповідав загальним принципам комунізму. Завдяки такій системі регулювання фінансовою політикою стало можливим виконання та “перевиконання” поставлених урядом завдань щодо збільшення надходжень до бюджету.

У 1940-х роках напрями вивчення аграрної історії України, її інтерпретація були зумовлені політичною кон’юнктурою. Згідно з основними принципами радянської ідеології, головна увага вчених зосереджувалася на висвітленні керівної ролі партії у період колективізації сільського господарства. Серед праць 1940-х років інформаційною насиченістю позначена робота М. Залеського [12]. Авторіві вдалося здійснити комплексний аналіз податкової політики радянської влади на селі. Вивчаючи податки на всесоюзному рівні, дослідник виявив зменшення податкового тиску на середняцькі господарства в період побудови радгоспно-колгоспної системи. З цього приводу він зауважував, що колективізація базується на союзі робітничого класу та селянства [12, 84]. Автор визначив основний принцип проведення колективізації – “принцип добровільності” [12, 85]. Однак аналіз архівних джерел засвідчив, що репресивна фінансова політика, яка регулювала процес переходу від індивідуального до колективного господарювання, діяла всупереч зазначеному “принципу добровільності”, що регулював норми перехідного періоду на селі.

Проблема ролі податків у системі “перевиховання” так званих куркульів, їхнього залучення до колгоспів входила в коло наукових інтересів Н. Анісімова [13]. Дослідник зацентрував увагу на так званих куркульських господарствах, які під впливом податкової політики мали стати, за задумом більшовиків, на рейки соціалістичного господарювання [13, 30]. Історик стверджував, що податкова політика є лише політикою обмеження, а не ліквідації куркульства. Процес колективізації та розкуркулення дослідник називав “глибоким революційним переворотом” на селі [13, 31]. Якщо виходити з логіки більшовицьких урядовців, то процес колективізації та розкуркулення селянських



господарств, як складова аграрної революції, став одним із пріоритетних заходів у новій фінансовій політиці на селі. Ефективність колективізації, на нашу думку, була досягнута не лише за рахунок середняцьких, але й так званих куркульських господарств, адже в процесі “революційного перевороту” ті селяни, які не погодилися прийняти колгоспно-радгоспний устрій на селі, ставали позакласовими елементами (“ворогами народу”), були позбавлені власності, а їхнє майно ставало колективним.

Презентований короткий історіографічний огляд дозволяє зробити висновок про те, що поза увагою дослідників податкової політики радянської влади в умовах становлення радгоспно-колгоспної системи залишилися такі аспекти: по-перше, ставлення селян до процесів, які відбувалися у період з 1930–1940 рр.; по-друге, історики не робили висновків щодо податкової діяльності радянської влади у період колективізації; по-третє, практично не оцінена роль податків у процесі побудови нового аграрного сектора. Праці цього періоду позначені суб’єктивізмом, ідеологічною заангажованістю, наведені в них статистичні матеріали, як правило, не збігаються з реальними показниками. Відсутність комплексного аналізу податкової політики радянської влади в українському селі у 1930–40-х роках визначає перспективу подальших наукових пошуків.

1. Горбенко О. *Про єдиний сільськогосподарський податок на 1931 р.* – Харків, 1931.
2. Криштопенко А. *Про мобілізацію коштів на селі: Практичний поради́к для фінтрацівників.* – Харків, 1932.
3. Борисов И. *Новый закон о самообложении на 1932 год.* – М., 1932.
4. Горецький В. *Сільськогосподарський податок на 1932р. на Україні: Поради́к для фінробітників та платників.* – Харків, 1932.
5. Рудник И. *Оподаткування хлібопродуктів.* – К., 1935.
6. Копейчиков В. *Як колгоспівцеві та селянинові вираховувати сільськогосподарський податок.* – Харків, 1930.
7. Кушнір О. *Новий закон про єдиний сільськогосподарський податок.* – Харків, 1930.
8. Філіпов Р. *Соціалістичне будівництво та самообкладання.* – Харків, 1930.
9. Гоцуляк С. *Соціалістичне будівництво 1929–30 року.* – Харків, 1930.
10. Яцевський І. *Про податкову роботу (з переробленої доповіді на Всеукраїнській фінансовій нараді).* – Харків, 1931.
11. Хорин М. *Налоговий и финансовый справочник колхоза.* – М., 1933.
12. Залеский М. *Налоговая политика Советского государства в деревне.* – М., 1940.
13. Анісімов Н. *Радянське селянство.* – К., 1946.

В.П. Щетников

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО В ТРАНСІСТРІЇ (1941–1944 рр.): ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ

Серед економічних заходів окупаційної влади на українських землях сільському господарству приділялося велике значення. Адже вже в кінці 1938 року, на етапі визначення об’єкта агресії та пріоритетів своєї господарської політики на майбутніх окупованих

землях “сходу”, нацисти вважали можливим розпочати війну за “життєвий простір” саме з війни за Україну (причому підключаючи сюди й “польську карту”) [1, 79]. Рейхсканцлер Альфред Розенберг 20 червня 1941 року у колі своїх однодумців і підлеглих відверто промовляв: “Забезпечення продовольством німецького народу, без сумніву, буде найголовнішою німецькою вимогою на сході...” [2, 150]. Взагалі, стосовно німецького аспекту проблеми слід зазначити, що він достатньо повно знайшов своє висвітлення у наукових працях радянської та пострадянської доби [3, 64]. Щодо румунських зон окупації, зокрема Трансністрії, то це питання вивчено не так ґрунтовно.

На наш погляд, причиною такого положення в історіографії проблеми є кілька моментів. По-перше, керівництво нацистської Німеччини ніколи не розглядало українські причорноморські землі окремо від своїх економічних і політичних інтересів, отже такої підхід рефлексивно позначився і в позиції дослідників (здебільшого без жодних пояснень). По-друге, політичні й економічні інтереси Німеччини ніколи не розглядалися її керівництвом окремо, а лише у тісному взаємозв’язку (зрозуміло, це стосується і їх реалізації), а за умов надмірної політизації процесу історичного пізнання, дослідники, звичайно, віддавали перевагу політичному аспекту. Ілюстрацією тут може прислужитися гасло, яке сформулював ще у 1931 році засновник одного з найпотужніших німецьких концернів “ІГ – Фарбен” К. Дюїсберг: „Головною метою [нашої – В.Щ.] діяльності – є створення під німецьким впливом “замкненого економічного блоку, що простирався б від Бордо до Одеси” [4, 74]. Вже після нападу на Радянський Союз, коли чобіт агресора топтав українську землю, а на території між Дністром та Південним Бугом виникла т. зв. “Трансністрія”, 22 серпня 1941 року А. Гітлер зазначає, що одним із найважливіших його завдань має стати оволодіння районами України і Причорномор’я як важливими сировинними і продовольчими базами для Німеччини [5, 116]. Щодо другого вищезазначеного нами аспекту, то тут досить виразно висловився все той же А. Розенберг: “Якщо господарському керівництву... доведеться виходити з того, щоб якомога більше вилучити з цієї області [йдеться про Україну – В.Щ.], тоді можна буде тільки підтримувати цю політичну позицію і політичне керівництво. Оскільки це велика різниця, чи зможу я залучити і через декілька років 40 мільйонів чоловік до добровільного співробітництва, або змушений буду за кожним селянином приставити по солдату. Я безперечно вважаю, що якщо обидві сторони зрозуміють цю необхідність, тоді політика стане в нагоді господарському керівництву і, навпаки, економічне керівництво отримає можливість дуже добре працювати на здійснення політичної цільової установки” [2, 148]. Отже, південноукраїнські землі, незважаючи на виразну специфіку їх соціально-економічного положення в роки окупації (1941–1944), розглядалися дослідниками, так би мовити, у загальному контексті, що й стало причиною явної недостатності вивчення проблеми як в цілому, так і окремих її аспектів, зокрема зазначеного у назві нашої розвідки. Автор статті ставить за мету з’ясувати стан наукового вивчення обраної для дослідження теми, її джерельну базу. Об’єкт вивчення – сільське